

УДК 340.12: 342.726

Турянський Юрій Іванович –

доктор економічних наук,
член НКР Конституційного суду України

Yurii I. Turianskyi –

doctor of economic sciences,
member of the Scientific and Advisory Council of
the Constitutional Court of Ukraine
(14 Zhylianska Street, Kyiv, Ukraine)

Формування інституту прав людини у період нового часу

У статті розглянуто генезис історичного розвитку інституту прав людини через призму концептуальних позицій найвідоміших постатей досліджуваного періоду, що своїми працями вклали надзвичайну лепту у формуванні та розвитку даного інституту.

Ключові слова: права людини, історичний генезис, держава, право, закон.

В статье рассмотрены генезис исторического развития института прав человека через призму концептуальных позиций самых известных фигур исследуемого периода, что своими трудами вложили чрезвычайную лепту в формировании и развитии данного института.

Ключевые слова: права человека, исторический генезис, государство, право, закон.

Yu.I. Turianskyi Formation of the Human Rights Institute within a New Time

The article deals with historical development of the human rights institute through concept positions of the most popular figures of the researched period. Creative heritage of Georg Wilhelm Friedrich Hegel has been analyzed. The subject of his works was a human being, his rights and freedoms as well as the role in the state. According to Hegel the person as a member of society and a part of the state should bear responsibility for his/her acts to avoid general arbitrariness and violation of the rights and freedoms of other people which could have a big impact on the development of the researched institute. John Locke has basic principles of human rights in his works such as freedom, equality and the right to life, the state is some guarantor for achievement of protection of these rights. The philosopher presented a new idea that the person could protest against the government which could not satisfy the interests of population and replace it with a new one which could accomplish this goal. Integrity of the philosopher regarding restriction of the arbitrariness of the state power and its division in parliamentary, federal and executive for satisfaction of people's interests. Samuel von Pufendorf developed the idea of natural law and duties of the person and citizen. Pufendorf considered representation of natural law in the person's behavior and friendly features which he/she had and described that he/she had to behave the way to benefit society. Charles Louis de Montesquieu drew particular attention to interpretation of difference between positive and natural law by concluding that (positive) law could be fair only if it complied with natural law. Jean-Jacques Rousseau stated that laws should be created by people to keep the highest virtue which are represented in freedom and equality lying in economic and legal development of the state.

Keywords: human rights, historical genesis, state, law, legal act.

Постановка проблеми. Генезис історичного розвитку прав людини пройшов надзвичайно довгий шлях від свого зародження, розвитку та формування. Мислителі та юристи усіх часів поступально зосереджувались на аксіологічному підході щодо сприйняття прав людини як базисної та невід'ємної категорії у формуванні правового поля у державі.

Здійснювалась також зміна у підходах щодо взаємодії людини із державою та соціумом, що поступально приводило до ідеї людиноцентризму у формуванні правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права людини є одним із найбільших надбань людства, а їхня реалізація у

кожній розвинутій державі світу виступає як першочергове завдання та основний напрямок реалізації функції держави. Осмислення даного феномену видається неможливим без дослідження генезису історичного зародження та розвитку інституту прав людини. Предметно досліджували дане питання: Т. Андрусяк, М. Баймуратов, О. Бережний, С. Бобровник, Н. Воротіна, С. Головатий, О. Зайчук, І. Єрусалімова, І. Жаровська, О. Наливайко, К. Левченко, Т. Мельник, В. Сіренко, О. Скакун, Ю. Шемшученко,

Незважаючи на значну кількість праць які торкаються даного питання, цілісного та комплексного дослідження, що могло б розкрити усі ідеї розвитку інституту прав людини у даному періоді нами виявлено не було.

Мета статті є ґрунтовний аналіз історичного розвитку концептуальних ідей прав людини при аналізі найвидатніших постатей досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Одною із визначних постатей Нового часу був Георг Вільгем Фрідріх Гегель (1770–1831) німецький філософ. Даний мислитель розглядав проблеми прав і свобод людини у своїх відомих працях «Філософія права» та «Енциклопедія філософських наук». У його працях предметом дослідження ставала власне людина, її права і свободи та роль у державі. «В державі дух народу – звичаї, закони – є панівним началом. Тут людину визнають і з нею поводяться як з розумним творінням, як з вільною, як з особистістю; і кожна окрема людина зі свого боку робить з себе достойну такого визнання тим, що, долаючи, переборюючи природність своєї самосвідомості, підкоряється всезагальному, в-собі-і-для-себе – суцільній волі, закону, – отже, стосовно інших поводить так, як належить поводитись всім, – визнає їх тим, чим сама хотіла би бути визнаною, тобто вільною людиною, особистістю» [1, с. 243]. За твердженнями Гегеля держава покликана забезпечити захист права власності людини та її свободи і лише в «розумній державі» можливе здійснення гармонізації у взаємодії людини та суспільства для загального блага та щастя її громадян. У свою чергу людина як член соціуму та частинка самої держави повинна нести відповідальність за свої вчинки для уникнення загального свавілля та порушення прав і свобод

інших людей. Також, визначною позицією Гегеля у контексті людських прав є його рівність усіх людей, виходячи з парадигми природного права у той ж час мислитель гостро заперечував виділення будь-якого народу, як кращого та право панувати над іншими називаючи це – «антигуманним».

Джон Лок (1632–1704) визначний англійський філософ та представник лібералізму у період історії Нового часу. Ключовими принципами якими перейняті праці даного філософа є основоположні права людини, такі як: свобода, рівність та право на життя, а держава виступає певним гарантом у досягненні захисту даних прав. Його основні ідеї щодо свободи людини, що висвітлені у праці «Два трактати про правління» увійшли як ідейними принципами у Декларацію незалежності США. Також відомим та особливо новим у постулатах мислителя були твердження щодо можливості людей повстати проти влади яка не задовольняє інтереси народу та змінити на таку яка здатна виконати дану мету.

«Влада суспільства або створеного людьми законодавчого органу, – підкреслює Дж. Локк, – ніколи не може сягати далі, ніж це необхідно для загального блага; ця влада зобов'язана охороняти власність кожного, не допускаючи тих трьох незручностей..., які робили природний стан настільки небезпечним і ненадійним. І хто б не володів законодавчою або верховною владою в будь-якій державі, він зобов'язаний правити відповідно до встановлених постійним законом, проголошеним народом і відомим народу, а не шляхом імпровізованих указів; правити за допомогою неупереджених і справедливих суддів, які повинні вирішувати суперечки за допомогою цих законів, і застосовувати силу співтовариства в країні тільки при виконанні таких законів... І все це повинно здійснюватися ні для якої іншої мети, але тільки в інтересах миру, безпеки і громадського блага народу» [2].

Також Локом було запропоновано здійснення поділу влади, що «надав зазначеній теорії характеру універсальної доктрини» [3, с. 70]. Отже, у працях даного мислителя закладені постулати, що є якісним відображенням подальшого декларування прав людини. Також важливим видається принциповість позиції щодо обмеження свавілля державної влади та поділу її

на парламентську, федеральну та виконавчу задля задоволення інтересів людей.

Самуель фон Пуфендорф (1632-1694) видатний німецький юрист та політичний мислитель. Ним були розвинуті концепти природнього права, що викладені у відомій праці «De officio hominis et civis», що у перекладі означає «Про обов'язки людини і громадянина за природнім законом». У даній праці відомий правник, акцентував увагу на правах людини та обов'язках, що є необхідним компонентом для життя у соціумі. Також мислитель виділяв обов'язки людини як «члена певного народу і держави», «божественний моральний закон», тобто дотримуватись заповідей та жити як християнин. Власне Пуфендорф вважав, що природне право виступає певною передумовою для позитивного права та повинно йому відповідати, а позитивне право в свою чергу не повинно суперечити і Божественному закону. Дана праця була настільки ґрунтовною, що з часом була включена у навчальний процес відомих Європейських вузів.

Пуфендорф розглядав вияв природного закону у поведінці людини та товариських якостях, якою вона наділена та описував, що необхідно поводити себе, таким чином, щоб приносити суспільству користь. Ним було сформульовано природній закон, що виявлявся у наступному: «кожна людина зобов'язана робити все від неї залежне для того, аби дбати про товариськість та зберігати її. Позаяк досягнення мети зумовлює потребу в зособах, для її досягнення, то з цього випливає, що все те, що неминуче і звично сприяє товарищкості, слід сприймати як наказ природнього закону. Усе, що шкодить товарищкості чи порушує її, слід сприймати як заборонене. Що ж стосується решти приписів, то вони здаються не більше як категоріями, виведеними із цього загального закону» [4].

Дане тлумачення “правил існування” людини з метою збереження свого життя та гармонійного співіснування індивідів у суспільстві, мала неабиякий подальший вплив на формування природніх прав людини включаючи основну мету держави – створення необхідних умов для збереження спокою та порядку.

Шарль-Луї де Монтеск'є (1689-1755) видатний французький правник та мислитель досліджуваного періоду, що своїми працями вніс

неабияку лепту у розвитку інституту прав людини та в правову доктрину загалом. Згідно із теоріями даного мислителя держава виникла історично та створена згідно умов суспільного договору. Монтеск'є наголошував на необхідності поділу державної влади на «законодавчу, виконавчу та судову» включаючи механізм стримування та противаг, що не втратив своєї актуальності і сьогодні. Дані інструменти були покликані забезпечити індивідуальну свободу людей та виступати певним гарантом для реалізації даної мети, сповідуючи при цьому ліберальну концепцію. Даним мислителем особливої уваги приділялось ідеї миру поєднуючи це із природнім походженням людини та загальними інстинктами, що нам притаманні. Монтеск'є визначав, що «безпека людей є верховним законом», а дана концепція лягла в основу найважливіших законів у сучасності.

Також особливої уваги ним приділялось тлумаченню співвідношення позитивного і природного закону та виводячи висновок, що закон (позитивний) може бути справедливим лише за умови якщо він відповідає природньому закону. У своїй праці «Дух закону» мислитель зазначає, що у державі панують основні фактори, що в сукупності створюють дух закону включаючи релігію, звичаї, погляди та основні принципи правління в державі, а закони повинні створюватись у відповідності до них та із урахуванням особливостей народу для яких вони призначені. Включаючи географічні особливості регіону та способу життя самого народу. Також мислитель розмірковував щодо форми правління, яка за його твердженням залежить від особливості роду занять людей, наприклад землеробам в силу їхньої постійної зайнятості найбільше притаманні монархічні форми правління, а на територіях, що не є родючими домінує народне та республіканське правління.

Бенедикт Спіноза (1632-1677) видатний нідерландський філософ. Його найвідоміші праці «Політичний трактат» та «Етика» та «Богословсько-політичний трактат» є актуальними для дослідників різних галузей знань і сьогодні. У його праці Етика мислитель висвітлює ідею щодо договірної теорії походження держави «суспільство може затвердитися тільки у тому випадку, якщо воно присвоїть собі право кожного мстити за себе і

судити про те, що добре і що погано. А тому суспільство повинне мати владу пропонувати загальний спосіб життя і приймати закони, роблячи їх твердими не за допомогою розуму, який... обмежити афекти не в змозі, але шляхом загроз» [5, с. 421]. Спіноза розмірковував над найкращими формами державної влади та про політичний режим у сучасному розумінні. Мислитель зазначав, що демократична держава «найбільш наближається до свободи, яку природа надає кожному, бо в ній кожен переносить своє природне право не на іншого, позбавивши себе на майбутнє права голосу, а на велику частину усього суспільства, одиницю якого він складає, і на цій підставі усі перебувають рівними, як раніше в природному стані» [6, с. 182]. Мислитель відзначав, що основні права людини не можуть бути відчужувані, а саму людину розцінював як певну частинку природи та наголошував на обов'язку людини підкорятися владі. Також у своїх працях відстоював загальну тенденцію миру і тим самим наголошуючи на необхідності у співпраці різних держав задля збереження останнього.

Жан-жак Руссо (1712-1778) відомий французький філософ-просвітник. Його ідеї дещо відрізнялися від відомих тому часу видатних людей, послужила цьому теза, що «людина народжується вільною, але повсюди вона – у кайданах» [7, с. 3], зазначав Руссо, розмірковуючи над суттю – свободи, що притаманна природному праву. Мислитель у своїх працях «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» розважає над історичними аспектами людського існування, потреби у суспільному житті індивідів та держави і законів, що покликані регулювати дані відносини. Руссо висвітлює міркування, що людина є вільною від народження, згідно з концепцією природного права і таке право є для людини невідчужуваним. Дані постулати є актуальні у контексті тлумачення основоположних прав людини, що увійшли у формалізовані декларативні норми сучасності. Велику частину своєї творчості Руссо присвятив роздумам щодо суспільного договору та основних передумов його створення і механізму функціонування останнього. Також Руссо стверджував, що закони повинні творитися власне від самого народу для збереження найвищого блага, що реалізуються у свободі та

рівності. Надзвичайно влучно Руссо висловлювався щодо прагнення людей законодавчо створити умови для збереження рівності. «Саме через те, що повсякденні обставини постійно тяжіють до того, аби зруйнувати рівність, сила законодавства повинна завжди тяжіти до того, щоб її забезпечити» [8].

Також мислитель зазначає, що державній владі притаманно зловживати своєю владою. Аналізуючи творчість Руссо влучно зазначає Жаровська І. «дуже важливим є забезпечення того, щоб у державі постійно зберігався зв'язок між народом та органами державної влади, коли громадяни мають достатньо можливостей не просто для того, щоб визначати рівень відповідності та доцільності тих чи інших дій органів державної влади, але й для того, щоб виносити обов'язкові рішення щодо цих органів» [9].

Основними напрямками розвитку бачення Руссо до нерівності людей вбачалася ним у вимірі економічного становища, від бідного до заможного, також мислитель закликав до боротьби із деспотичною владою, а його ідейні начала відіграли свою важливу роль і в наступних політико-правових ідеях видатних юристів та мислителів.

Висновки. Даний історичний період наповнив історичну доктрину прав людини надзвичайним вкладом, що відображаються в засадничих ідеях та постулатах видатних юристів та мислителів даного періоду. Надзвичайно прогресивною є позиція Гегеля щодо рівності усіх людей, виходячи з парадигми природного права у той ж час мислитель гостро заперечував виділення будь-якого народу, як кращого та право панувати над іншими називаючи це – «антигуманним». Джоном Локком висвітлено основоположні принципи права людини, такі як: свобода, рівність та право на життя, а держава в свою чергу, виступає певним гарантом у досягненні захисту даних прав. Самуель Пуфендорф вважав, що природне право виступає певною передумовою для позивного права та повинно йому відповідати, а також акцентував увагу на обов'язках людини та на необхідності «товариського» співжиття у соціумі. Жан-Жак Руссо стверджував, що закони повинні творитися власне від самого народу задля збереження найвищого блага, що реалізуються у свободі та рівності, що криється у

глибинах економічного та правового розвитку саме держави. Перспективами розвідок даної тематики стануть наступні історичні етапи формування інституту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Гегель. Философия духа. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Москва: Мысль, 1977. 471 с.
2. Локк Дж. Два трактата о правлении. URL: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>.
3. Юськів Н. В. Державна влада: філософсько-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів: 2013. 214 с.
4. Pufendorf S. On the duty of man and citizen according to natural law / ed. by James Tully; transl. by Michael Silverthorne. University Press, 1991. Book 1, Chapter 3, para 9. Pp. 35-36. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4412156/mod_resource/content/0/Pufendorf.pdf.
5. Спиноза Б. Избранные произведения. Т. 1. Москва: Политиздат, 1957. 631 с.
6. Спиноза Б. Избранные произведения. Т. 2. Москва: Политиздат, 1957. 727 с.
7. Руссо Ж.–Ж. Про суспільну угоду, або про Принципи політичного права / склад., пер. з фр., закл. Ст. комент., довідк. м-ли О. Хоми. К.: Port–Royal, 2001. 348 с.
8. Jean Jacques Rousseau. The social contract and discourses. Book II. Ch XI, 3. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses>.
9. Жаровська І. М. Генезис ідеї відкритості влади. *Форум права*. 2009. № 3. С. 242-246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

References:

1. Hehel. Fylosofyia dukha. Entsyklopedyia fylosofskykh nauk. T. 3. Moskva: Misl, 1977. 471 s.
2. Lokk Dzh. Dva traktata o pravlenyy. URL: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>.
3. Yuskiv N. V. Derzhavna vlada: filososfsko-pravove doslidzhennia: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.12. Lviv: 2013. 214 s.
4. Pufendorf S. On the duty of man and citizen according to natural law / ed. by James Tully; transl. by Michael Silverthorne. University Press, 1991. Book 1, Chapter 3, para 9. Pp. 35-36. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4412156/mod_resource/content/0/Pufendorf.pdf.
5. Spynoza B. Yzbrannie proyzvedenyia. T. 1. Moskva: Polytyzdat, 1957. 631 s.
6. Spynoza B. Yzbrannie proyzvedenyia. T. 2. Moskva: Polytyzdat, 1957. 727 s.
7. Russo Zh.–Zh. Pro suspilnu uhodu, abo pro Pryntsypy politychnoho prava / sklad., per. z fr., zakl. St. koment., dovidk. m-ly O. Khomy. K.: Port–Royal, 2001. 348 s.
8. Jean Jacques Rousseau. The social contract and discourses. Book II. Ch XI, 3. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses>.
9. Zharovska I. M. Henezys idei vidkrytosti vlady. *Forum prava*. 2009. № 3. S. 242-246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.